

Mellom bakkar og berg – om tilgjengelighet til kulturminner i landskapet

Bilde: Borrehaugene, Horten i Vestfold

Der vi mennesker har ferdet, har vi også satt spor. Mange av våre spor er blitt en del av vår kulturarv. De fysiske kulturminnene vil vi ivareta der de ble til, som en del av vårt landskap og som en del av det historiske landskapet. Vi kan snakke om kulturminner som ankerfester for historisk kunnskap, for nasjonens minner og for hverdagsfortellingene, men de kan også være til berikelse for opplevelser og som kilde til ny kunnskap.

Kulturminner er et konstruert begrep og omfatter bygg og anlegg som mest sannsynlig ikke er skapt som formålet å bli kulturminner. De har blitt det fordi vi verdsetter de særskilt på grunn av høy alder, på grunn av deres unikhet, som gode bærere av mangfoldets byggeskikk eller annet. La oss først se sammenhengen fra tittelen *Mellom bakkar og berg* til kulturminner i landskapet.

Bilde: Diktet og hustuft fra Hallingdal

Ivar Aasens dikt i første og fjerde vers lyder slik:

Mellom bakkar og berg ut med havet
heve nordmannen fenge sin heim,
der han sjølv heve tuftene grave
og sett sjølv sine hus oppå deim.

Når sant skal sies er ikke dette eksakt Aasens ord, men en mer lesevennlig utgave for bokmålsfolk i tekst av Arne Kildal. Men innholdet gir samme mening. Nordmannen – eller den norske kvinne for den saks skyld – har bygget sine hus i landskapet slik det byr seg fram med ulike ressurser og muligheter innenfor flere næringer og mellom bakkar og berg som

beskyttelse mot naturkreftene. At Norge bygget langs kysten er ikke underlig. Norge har en kystlinje som strekker seg i utstrakt form et par ganger rundt ekvator. Dette har siden siste istid for ca. 12000 år siden gitt et rikt monn til attraktive byggetomter, selv om klima kan sette noen begrensinger. Norges topografi har uten tvil satt sitt preg på norske kulturminner. Hva hadde norsk byggeskikk vært uten fjorder, fjell, skog og kysten.

Bilde: Fra bergkunst; Alta og Evjestien ved Fredrikstad, via stavkirkene til Akershus festning.

Utvalget av kulturminner fra bergflater med helleristninger, trange stavkirkeportaler og til våre forsvarsverk er eksempler som sier mye om svunnet tid ut fra sin beliggenhet, historie og våre tolkninger. Og her kan vi allerede sette fingeren på tilgjengelighetstemaet.

Evjestien bergkunstfelt er tatt med riktig solskinn og før figurene ble malt opp. Dette krever at man er der på rett tid og rett årstid for å kunne oppleve disse. Norden har hatt en tradisjon for å male opp helleristninger i en rødlig farge, nettopp for å tilgjengeliggjøre disse, men da til stor ergrelse for resten av verden som mener vi tukler med kulturminnene. Vi er nå kanskje så vant med å se de røde figurene, at vi glemmer at årsaken hovedsakelig var å kunne vise disse fram for allmennheten. Vi får føye til også at arkeologer i enkelte av disse har faktisk dokumentert rester av fargepigmenter.

Stavkirkene har kronglete svalganger og trange inngangspartier. Vi forstår det slik i dag at ved å gjøre inngangen smal, skulle kun et individ kunne passere om gangen og det skulle heller ikke, i henhold til troen, være plass til å ta med seg noe ondt eller la onde vesener sitte på skulderen i det man gikk inn i kirken. Den smale døråpningen utgjør så visst en viktig del av kulturminnet, men den skaper hodebry når det gjelder å finne gode løsninger for at alle skal kunne oppleve kirkerommet med dets arkitektur og kunst.

Forsvarsverk er byggverk for å gi beskyttelse og for å være uinntagelige. Sett fra et tilgjengelighetssynspunkt er dette er dårlig utgangspunkt. Markante står de i sitt landskap og klart manifesterer fortidens makt. De store middelalderske borgene har i dag utspilt sin militære rolle, men som kulturminner er de solide ankerfester i det historiske landskapet. Disse tre eksemplene viser noe av problematikken, men der det er vanskeligheter og problemer utfordres man til å se mulighetene og til å finne løsningene.

Bilde: Helleristningsfeltet i Skogerveien, Drammen – med beskrivelse og tilgjengeliggjøring

Under arbeidet med *Accessibility to Cultural Heritage* i 2009, har arkeologer fra Island, Sverige og Norge prøvd å sammenfatte tankeprosesser omkring tilgjengelighetsspørsmålene. De fysiske kulturminnene sorteres i fire grupper fra selve et objekt løsrevet fra sitt landskap til kulturminner som er små, få, svake, men viktige spor i et større landskap. Kanskje kan proporsjonene mellom kulturminnet og landskapet være til hjelp når man skal finne gode løsninger for å bevege seg i landskapet til og fra kulturminnene, eller mellom og inn i disse. Vi kunne greit si at NRK burde hatt en programserie som supplement til *Ut i naturen*, og den burde hete: *Inn i kulturen*.

Vi begynner med enkeltobjektet. Det som er sterkt løsrevet fra sitt opprinnelige landskap. Her et eksempel fra et overdekket bergkunstfelt i Skogerveien i Drammen, hvor et regnskyll i sin tid vasket hagejorden vekk og blottla et kulturminne for grunneieren. I steinalderen lå feltet med blant annet ulike fiskearter, en liten hval, hjort og ekorn, trolig like i strandkanten, og på de samme høydekurver som helleristningene ved Sjømannskolen, Ekeberg i Oslo ved Åskollen, også i Drammen. Hensikten er ikke her at vi skal fordype oss i bergkunst, men å se på hvordan arkeologiske kulturminner i et langt landhevingsperspektiv og inneklemt i dag mellom moderne bebyggelse, likevel skal kunne vises fram og oppleves. I rapporten satte vi opp kriterier for tilgjengeliggjøring ved å finne gode løsninger som ikke skulle forringe kulturminnets egenverdi eller de historier som kulturminnet ivaretar. Vi mener at man kan hente ideer til utforming fra tilsvarende kulturminner, men at de tekniske valgte løsningene må være stedstilpasset. Dommer over gode og dårlige utførelser har jeg ikke tenkt å være, men bruker her gjennomførte prosjekter til å illustrere analyseverktøyet.

Bilde: Uppsalahaugene, Sverige og sted/plass

Fra Uppsala i Sverige er det hentet et eksempel til illustrasjon av steder eller plasser som gjennom sine minner sterkt forankres til et mytisk og historisk landskap. Det ligger flere store gravhauger på en morenerygg i dette landskapet nord om Stockholm. Men det mest sårbare er avskjermet mot alminnelig ferdsel slik at gangstier leder folk omkring i landskapet i avstand fra haugene. Skilt som er strategisk plassert gir tilstrekkelig informasjon, samt at de har fått en utforming med skrå plate og mulighet for rullstolbrukere å komme helt inntil. Nå skal det sies

at brosteinsdekket i forkant av skiltet ikke var velegnet i bruk, og underlaget skal byttes ut med annet materiale eller kanskje en utvidelse av selve gangstiens areal. Et informasjonssenter basert på universell design er trukket tilbake i forhold til kulturminnene. Dette åpner nettopp for det som er viktig å ivareta mellom et kulturminne som sted/plass og dets landskap; det gir utsiktspunkt eller innsynspunkt til kulturminnet i sitt rette miljø.

Bilde: Bymiljø/bylandskap- ruinene i Gamlebyen, Oslo

Neste steg er bymiljøet/bylandskapet med kulturminner. Her er proporsjoner noe endret ved at kulturminnene utgjør visuelt, arealmessig og på andre vis en mindre del av byens totalitet. Karakteristisk er at kulturminne ofte ligger i lag på lag. Her eksempler fra de middelalderske kirkeruinene i Gamlebyen i Oslo, hvor også bygårdene fra 1800-tallet utgjør et annet kulturminnenivå. Mens noen av fremtidens kulturminner kanskje er å finne blant dagens utbygging. Nettopp dette volum med flere lag av ulike historier pakket på hverandre gir nettopp bymiljøet de store utfordringene.

Her kan man kanskje forsøke å velge fokusområder for ikke å fortape seg i alle historiene på en gang. Når det åpnes for valg kan dette også utvide spekteret av presentasjonsformer fra infosentre, museer og ulike guidede bevegelsesruter gjennom kulturminnelandskapet til enklere brosjyrer, skilting, modeller, belysning, beplanting etc. Jeg skal komme tilbake til Oslo som et fordypingseksempel senere.

Bilde: Landskap, Veifar fra jernalder utenfor Stockholm og kirketuft fra Garmo, Lom.

Kulturminnene kan også bli små i enda større landskapsperspektiv enn i byene. I skogs- og fjellandskapet kan kulturminner som reiste runesteiner, kullgroper fra jernfremstilling, fangsgrop i et stort ledesystem og liknende, bli meget små i forhold til den natur som kulturminnene er en del av. Her kan det være aktuelt å samle formidlingen til alle kulturminnene i temaparker, hvor kanskje noen tilrettelegges for allmennheten, mens andre særs sårbare kulturminner ikke tilrettelegges. Helheten og de fortellinger man vil spinne omkring blir viktige for hvilke deler av kulturminneparken som tilrettelegges og i hvilken form som dette kan gjøres.

Uansett hvilken klassifisering et kulturminne får i forhold til denne analysemodellen, vil det alltid være løsninger som trenger god gjennomarbeiding og basert på flyt av gode erfaringer

og vellykkede eksempler. En grunntanke i forholdet mellom tilgjengelighet og kulturminner kan være at der man går for permanente løsninger hvor det tilføres et nytt element; en rampe, heis, belysning, etc. gjøres dette med kvalitet, mens reversible, midlertidige løsninger kan resultere i enklere materialvalg og ikke stedstilpassede løsninger. Det er tid for å se på vanskelighetene.

Bilde: Vanskeligheter med ruinene fra Hovedøya, Mariakirken og Minneparken, Oslo

Ruiner er eksempler på kulturminner som ikke er verken selvforklarende eller fysisk tilgjengelig for alle. Bare se på disse bildene! Høydeforskjeller ved inngangspartiet til St. Edmundskirken på Hovedøya, en etablert trapp i en Minneparken lagd for å komme ned til St. Olavs kirken fra Olavsklosteret og Mariakirkens lapp på lapp av nivåer i bevart veggliv. Man skal ikke bare være særs interessert for å forstå disse bevarte, historiske verdiene, men kanskje også være forholdsvis sprek for å utforske dem. Når ruiner er blitt så lave at de nærmest kun virker som en grunnplan over det tidligere byggverket, så burde de helst oppleves i god avstand ovenfra. Dette er ikke realiserbart.

Bilde: Hovedøya, modell.

Men en modell som både viser ruinene slik den ligger i dag og slik den var en gang, vil kunne gi informasjon til mange besøkende, spesielt der det er lesevansker, bevegelsehemming eller de som er svaksynte eller blinde. En god modell sier mer enn tusen ord. En rekonstruksjon åpner for tanker om hvordan anlegget en gang så ut. Når man har fått denne basis på plass kan tekst supplere det resterende som modellen ikke kan romme av historiske data, fortellinger og kunnskap. Modeller lar seg lett kombinere med andre formidlingsverktøy.

Bilde: Koboltgruvene, Modum

Tilbake til det store landskap og de krevende kulturminnene. I Koboltgruvene tilknyttet Blaafarveværket på Modum er deler av anlegget tilrettelagt for alle. Å åpne en gruve for publikum gir innblikk i en verden som har vært avsondret for mange. Kulturminnet må oppleves innenfra. Dagbrudd derimot kan oppleves fra gode utkikkspunkter, og mellom tipphaugene kan enkle gangveier lede den besøkende mellom gruve og dagbrudd.

Bilde: Skolestue og museum ved Koboltgruvene, Modum.

Bygninger som tilrettelegges som formidlingssted i dag, har oftest en forhistorie hvor utformingen er basert på tidligere bruk. Bygget på bildet var produksjonssted for grovsortering av koboltmaterialet og kontor for virksomheten. I byggets annen etasje fikk gruvearbeiderne tilbud om kveldsskole, da gruvene ofte knyttet til seg mange unge mennesker. En hemstrapp fører opp som eneste adkomst til skolestua. Heis ville ikke kunne formidle ektheten i adkomsten, samt knapphet på areal i bygget. En mulig løsning kan være å montere et kamera i annen etasje som kan styres nede fra museumsavdelingen slik at alle kan få et innblikk i skolestua selv om besøket begrenses til første etasje.

Bilde: Kart for tilgjengelighetsforslag i Minneparken i Oslo, Geir Helland as

De fire kategoriene i analysemodellen lar seg forene i et eksempel. Det blir her en fordypping i Minneparken i Gamlebyen i Oslo.

Minneparken er en et komplekst ruinområde som utgjør en viktig del av middelalderbyen i Oslo. Dette er et av Norges eldste bymessige områder, kontinuerlig bebygd siden 1000-tallet, og i dag sentrumsnært og omgitt av store utbyggingsområder. Bjørvika er et av disse.

Tilgjengelighet til ruinene fordrer gode fysiske tiltak, men også en formidlet tydelighet gjennom de valgte viktigste og unike historiene ved stedet. Å dyrke mangfoldet, kan her skape forvirring i et slikt komplekst kulturhistorisk miljø. Parken skal være den historiske ramme for ruinene, skape distanse til dagens bebyggelse, være rekreasjonsområde for lokalbefolkningen og gjerne et uteareal for tilliggende grunnskole. Sett med kulturminneøyne blir kunsten å få middelalderen fram i en levende bypark.

På kartet ses Hallvardskirken nederst, dernest Olavskirken som sørfløy i Olavsklosteret og Korskirken øverst avgrenset av kirkegårdsmur.

Korskirken ble anlagt på slutten av 1100-tallet som en sognekirke for den nordlige delen av middelalderbyen. Olavsklosteret var et dominikanerkloster som fikk tildelt byggegrunn med en allerede bygget Olavskirke, fra kongemakten ca. år 1240. Hallvardskatedralen ble bygget omkring år 1100 med senere utvidelser til basilika med to sideskip, tverrskip og apsidalt kor.

Hva består egentlig denne Minneparken av ved siden av ruinene?

Bilde: Kart over Minneparken med skilt, pergola og gravstøtter

I Hallvardskirken ligger bevarte gravstøtter, dog i kopi utendørs. Originalene er tatt inn og oppbevares i samlingene til Kulturhistorisk museum. Å kunne stoppe opp ved disse minnene gir innblikk i gravmonumenters historie, i personers historie og ikke minst i kunsthistorien med ulik bruk av symboler på døden fra korslagte knokler til det veltede timeglasset.

Alle ruinområdene i Oslo har siden 1990-tallet vært skiltet med rekonstruksjonstegninger av anleggene og kortfattet tekst om byggets historie. Nye skilt skal utformes i forbindelse med den renovering som skjer i Minneparken nå. Modeller skal lages; robuste som bør tåle både vinter og graffiti.

Gerhard Fischer var arkitekten bak Minneparken, og til åpningen i 1932 var det anlagt en pergola for å illustrere det overdekkede gangareal mellom klosterbyggene og det åpne gårdsrommet i midten. Pergolaen gir noe følelse av volum til de tapte delene av klosteranlegget, men krever likevel forklaring og kunnskap for å bli forstått. Intensjonen var at det skulle gro grønne slyngplanter opp langs treverket, men å anlegge kasser med jord inntil eller oppå ruinene er uønsket. Mest sannsynlig repeteres ikke denne presentasjonsformen etter den nåværende rehabilitering av Olavsklosteret.

Bilde: Få den gode fortellingen ut av fragmentene

Ruinenes beskaffenhet og bevaringsgrad er ufordrende for formidlingen og tilretteleggingen. Hovedsakelig er alle ruinene i Minneparken under 1m i høyde, hvilket gjør at grunnplanene er forholdsvis oversiktlig for alle. Dette medfører at man kan understreke og tydeliggjøre historiefortellingen ved å legge til rette for en oversiktlig grunnplan. En god idé er å skille uteareal fra inneareal i parkmessige ruinanlegg. Dette kan gjøres enkelt ved å ha gress på utearealene og dekke med duk og grus det som har vært rom. Historisk har det vært ulike gulvbelegg i klosterrom og i kirkedelene, og slike elementer kan synliggjøres der deler av ruiner er overbygd eller der man ikke har så sterkt behov for å forenkle historielagene ved fremstillingen.

Det må avveies mellom de ulike historiske lagene i kulturmiljøet, men også dagens brukskrav i forhold til de middelalderske spor. Ved innføring av tilgjengelighetstiltak medfører dette både et visuelt inngrep i miljøet, men også en direkte trussel mot arkeologiske kulturminner

bevart under bakkeplan. Fundamenter til bygninger, som var ment å ligge skjult, vil i stor grad igjen kunne tildekkes for å øke lesbarheten, men også for å ivareta bevaringshensynet. Nye eiendomsserverv, flytting av aktivitetsområder kontra skjerming av stille soner tett ved ruinene, jevnlig vegetasjonspleie og spesialdesignede løsninger for skilting, belysning og bevegelighet for alle i området, er noen av tiltaksområdene. En fysisk ruinplan bør selvsagt suppleres med skilt, brosjyrer, guiding etc. for å forstå helheten og utviklingen av anlegget.

Bilde: Fysiske tilpasninger

Utfordringer i ruiner gjelder i noe grad de samme problemer som i stående bygninger. Adkomst bør skje gjennom de opprinnelige inngangene. Enkelte originale døråpninger er for smale. Det er uaktuelt å utvide disse for å gi allmenn adkomst, da dette ville være å forfalske kulturminnet. Imidlertid vil ikke trang passasje hindre innsyn, da mange av veggene er kun bevart i lav høyde. utfordringen blir å endre bevegelsesmønsteret i parken fra i hovedsak å være på tvers av vegger til å bevege seg langs sidene av ruinene eller gjennom monumentenes opprinnelige passasjer og rom. Hindringer for bevegelighet i området ønskes redusert ved valg av riktig underlag i grusganger, ved endrede stigningsforhold, ved nye adkomstmuligheter og ved innføring av ramper og broer. Tilgjengelighet i området på tvers av eksisterende høydeforskjeller, har resultert i forslag som broløsning med tredekke og et rekkverk i stål. God design og kvalitet skal både tåle tidens tann og naturens slitasje. Nye tilføyelser må vurderes og skåne mest mulig mot nye inngrep i ruinene eller i kulturlagene. Man må påse at opplevelsesverdiene ikke forringes ved innføring av nye elementer, men forsøke at tilleggene blir estetiske og formidlingsmessige som en positiv signatur fra vår egen tid. I tillegg er det behov for kommunalt innkjøp av nytt areal slik at ruinen av Hallvardskatedralen kan fremvises komplett også med søndre del av langskipet. Dette åpner også for en ny inngang til parken. Bymiljøet med kulturminneparken vil således kunne åpnes for flere adkomster og utganger mot de omkringliggende gatene. En ny hovedadkomst vil forsterke det middelalderske gateløpet inn mot denne sakrale minneparken. Området skal ikke skjermes med tett, høy mur og lukket port slik anlegget ble utformet på 1930-tallet. Nye gjerder velges i smijern (hindre graffiti og plakatoophenging) for samtidig å ivareta både åpenhet og adskillelse. Området vil forbli åpent hele døgnet og hele året.

Bilde: Informativ grep for ruinene

Skilting er i dag mangelfull. Hovedinformasjonstavler planlegges ved de naturlige inngangspunktene til parken, samt at det vil satses på bruk av modeller for å vise anleggene den gang de var i bruk. Informasjon med taktil skrift skal redegjøre for navn, datering, anleggets ulike funksjoner og liknende. Det er ønskelig med høye, vertikalt monterte skilt ved inngangspartiene og lavere, skråttstilte skilt ved ruinene.

Ny belysning planlegges og eksisterende belysning justeres, ved både inngangene og ved skilt/modeller. Belysning kan plasseres strategisk for å understreke viktige utviklingstrekk, samt skyggelegge eller nedtone partier som ikke tydeliggjør hovedfortellingen gjennom ruinanleggene.

Bilde: Historiske minneparker til rekreasjon

Minneparken er en av de større sammenhengende grøntområdene igjen i en leiegårdsbebyggelse som ble raskt og kraftig utbygd på slutten av 1800-tallet i forbindelse med industrialiseringen i hovedstaden. Denne bebyggelsen er bevaringsverdig, og ruinparken utgjør et viktig rekreasjonsområde for leiegårdens beboere. I tillegg skal man på sikt få parken til å henge sammen med Middelalderparken på Sørenga, slik at ruiner i grøntområder blir grobunn for mange ulike aktiviteter. Når utbygging av randsonen av Middelalderbyen i Oslo er fullført vil disse grønne lungene med historiske minner blir særs attraktive og verdifulle for byens befolkning, men også for alle besøkende. Kommune, fylkeskommune og Riksantikvaren arbeider tett sammen i slike minneparker for å skape dette rommet for mangfoldet, og for at kulturminne skal kunne være til nytte, bruk og berikelse uansett hvor de ligger i landskapet. Om veien fram til et tilgjengelighetsmål kan gå mellom både bakkar og berg, vel så får vi håpe at prosessen er tuftet på gode erfaringer og ervervet kunnskap, slik at tiltaksløsningen bare kan settes oppå deim.